

• حقوق بشر و حق مالکیت معنوی در عصر هوش مصنوعی

“

حقوق کپی‌رایت و مالکیت معنوی به‌عنوان بخشی از حقوق بشر شناخته می‌شوند. حقوق مالکیت معنوی به تدابیر قانونی اعطا شده به آثار خلاقانه ناشی از قابلیت‌های فکری انسان در بسیاری از حوزه‌ها مانند هنر، ادبیات، علم، زیبایی‌شناسی و فناوری اشاره دارد؛ این مصادیق، مصنوعات ناملموسی هستند که از ظرفیت‌های شناختی افراد یا بشریت پدید می‌آیند (اسدپور و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۳۴-۱۳۵). این حق در کنوانسیون‌های برن و پاریس در سال‌های ۱۸۸۳ و ۱۸۸۶ مورد توجه قرار گرفت و سازمان جهانی مالکیت معنوی در سال ۱۹۶۷ با نام اختصاری وایپو با الهام از آن کنوانسیون‌ها متولد شد. وظایف وایپو عبارت‌اند از: تسهیل حمایت مؤثر از مالکیت معنوی در سراسر جهان، اجرای وظایف اتحادیه پاریس و اتحادیه برن، انعقاد و اجرای موافقت‌نامه‌هایی که هدف آنها تشویق حمایت از مالکیت معنوی است، کمک حقوقی-فنی به کشورها در زمینه مالکیت معنوی، جمع‌آوری و انتشار اطلاعات راجع به مالکیت معنوی (موسی‌زاده، ۱۳۹۶: ۲۶۱).

جناب آقای
رسول موگویی

دانشجو دکتری
رشته روابط بین‌الملل
دانشگاه اصفهان

حق مالکیت معنوی که شامل کپی‌رایت، پتنت‌ها و علائم تجاری می‌شود، به‌عنوان یک حق بشری شناخته می‌شود و در ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۱۵ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به این مسئله اشاره شده است. در ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است که هر کس حق دارد آزادانه در زندگی فرهنگی اجتماع شرکت کند، از فنون و هنرها بهره‌مند گردد و در پیشرفت علمی و فواید آن سهیم باشد؛ همچنین هر کس حق دارد از حمایت منابع معنوی و مادی آثار علمی، فرهنگی یا هنری خود برخوردار شود. همچنین در ماده ۱۵ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به بهره‌مند شدن از حمایت منافع معنوی و مادی ناشی از هرگونه اثر علمی - ادبی یا هنری که مصنف (یا مخترع) آن است، اشاره شده است.

لذا در عصر کنونی و پیشرفت‌های فناوری، حقوق کپی‌رایت و مالکیت معنوی به حفاظت از حقوق خلاقان و مخترعان کمک می‌کند و تضمین می‌کند که آن‌ها از نتایج کارهایشان بهره‌مند شوند. هوش مصنوعی و حقوق مالکیت معنوی (به‌عنوان یک حق بشری) به طرق مختلف به هم مرتبط می‌شوند که عبارت‌اند از:

۱. تولید محتوا توسط هوش مصنوعی: فناوری هوش مصنوعی می‌تواند به طور خودکار محتوای خلاقانه مانند موسیقی، هنر و نوشتار تولید کند. سوال اینجاست که حقوق مالکیت معنوی این تولیدات به چه کسی تعلق دارد - سازنده هوش مصنوعی، صاحب برنامه، یا کاربر؟

۲. تشخیص نقض حقوق مالکیت معنوی: هوش مصنوعی می‌تواند برای شناسایی و تشخیص نقض حقوق مالکیت معنوی در اینترنت و رسانه‌ها و فضای سایبر استفاده شود. این مسئله می‌تواند شامل شناسایی محتوای دزدی، استفاده غیرمجاز از علامت‌های تجاری (مطابق حقوق مالکیت صنعتی که زیر مجموعه مالکیت معنوی است) و نقض کپی‌رایت باشد.

۳. حراست از حقوق مالکیت معنوی: از هوش مصنوعی می‌توان برای ایجاد سیستم‌های امنیتی و حفاظت از آثاری که دارای مالکیت معنوی هستند، استفاده کرد. این مسئله شامل استفاده از بلاکچین و فناوری‌های رمزنگاری برای تضمین اصالت آثار می‌شود.

۴. تجزیه و تحلیل (آنالیز) داده‌های کلان: تجزیه و تحلیل داده‌های کلان شامل جمع‌آوری، پردازش و بررسی حجم وسیعی از داده‌ها با استفاده از فناوری‌ها و الگوریتم‌های پیشرفته است. این فرآیند به سازمان‌ها کمک می‌کند تا الگوها و ارتباطات پنهان در داده‌ها را کشف کرده و تصمیم‌گیری‌های بهتری انجام دهند. از کاربردهای این تکنولوژی می‌توان به پیش‌بینی روندهای بازار، بهینه‌سازی فرایندها و بهبود خدمات مشتری اشاره کرد. هوش مصنوعی می‌تواند به تحلیل داده‌های کلان در صنایع کمک کند، این مسئله می‌تواند به شناسایی الگوها و روندها در مصرف و کمک به بهبود حقوق مالکیت معنوی کمک کند.

اما با وجود آنکه به نظر می‌رسد هوش مصنوعی می‌تواند در عرصه‌های مختلف به پیشبرد حقوق مالکیت معنوی کمک نماید، چالش‌های بسیاری در رابطه با نقض مالکیت معنوی توسط هوش مصنوعی وجود دارد. هوش مصنوعی می‌تواند اقدام به خلق آثار جدید کند، از آثار صوتی، نوشتاری، تصویری، آماری و تحلیلی و غیره کپی برداری کند و حقوق سازندگان را از طریق کپی‌برداری غیرمجاز و حذف نام سازنده اثر نقض نماید. به همین دلیل، در سال‌های اخیر دعاوی حقوقی بسیاری در کشورهای مختلف علیه سازندگان هوش مصنوعی از جمله گوگل وجود داشته است. در این راستا سازمان جهانی مالکیت فکری در سال ۲۰۱۹ مطالعه خود را با «گزارش

گرایش‌های فناوری» آغاز کرده و کنفرانسی در باب مالکیت فکری و هوش مصنوعی برگزار نمود. در این کنفرانس دولت‌های عضو در خصوص تأثیر هوش مصنوعی بر سیاست مالکیت فکری با دارندگان این حقوق مذاکره کردند و سرانجام با پرسش‌هایی چالش‌برانگیز در باب اختراع، پدیدآوردگی، مالکیت و نقض روبرو شدند؛ زیرا واقعیت این است که هوش مصنوعی، توانایی دگرگون کردن نظام حق اختراع را دارد و پیشرفت آن نیازمند توجه ویژه سیاست‌گذاران است تا این نظام کارایی خود را حفظ کند (علیزاده و دیگران، ۱۴۰۲: ۵۴). به عبارت دیگر، علاوه بر آنکه بهره‌برداری از هوش مصنوعی ادامه پیدا می‌کند، نقض حقوق مالکیت معنوی نیز مدیریت و کنترل شود. این مسئله در کشورهای مختلف به روش‌های مختلف و متفاوتی مورد توجه واقع شده است. برخی از کشورها به طور کامل آثار تولید شده توسط هوش مصنوعی را رد کرده و هیچ حقی جهت تولید آثار مختلف توسط انسان به کمک هوش مصنوعی قائل نیستند؛ یعنی اگر اثری توسط خود انسان تولید نشده باشد، رسمیت ندارد. برخی دیگر از کشورها، حقوق مالکیت معنوی را به رسمیت شناخته و میان آثار تولید شده توسط انسان و آثار هوش مصنوعی تفاوت قائل می‌شوند. در این سیستم حقوقی، آثار تولید شده توسط هوش مصنوعی استانداردهای پذیرش خاص خود را دارد و آثار تولید شده توسط انسان نیز به نحو دیگری پذیرفته می‌شوند و این دوگانگی حل شده است. در ایران نیز حداقل در مورد ثبت اختراع، مشروعیتی برای هوش مصنوعی تاکنون وجود ندارد و فرد ملاک ثبت اختراع است.

در کنار چالش‌های موجود در رابطه با مالکیت فکری، مسئله دیگر آن است که هوش مصنوعی بسیار پیشرو است؛ یعنی نه تنها قوانین کاملی در این رابطه وجود ندارد بلکه هوش مصنوعی نیز فعلاً توقف‌ناپذیر روبه‌جلو حرکت می‌کند و چالش‌های جدیدی می‌آفریند که نیاز به بررسی و اقدام دارد. آقای رابرت ماهاری، در یک مقاله در یورونیوز می‌گوید: «ما در ایالات متحده یک سری قوانین برای حق مالکیت معنوی برای انتشار یک کتاب داریم و هنگامی که پای یک فناوری جدید نیز به میان می‌آید، آنگاه به قضات بستگی دارد که تصمیم بگیرند این قوانین چگونه باید اعمال شوند؛ به عبارت دیگر قضات، پرونده به پرونده تصمیم می‌گیرند. اما فناوری هوش مصنوعی بسیار جدید است و بسیاری از جنبه‌های آن هرگز در هیچ دادگاهی مورد بررسی قرار نگرفته است» (یورونیوز فارسی، ۲۰۲۳). آمریکا به همراه اکثر کشورهای ساکسونی، از کشورهایی است که اصالت مالکیت معنوی در عرصه انسانی و هوش مصنوعی را به طور جداگانه (دوگانه) پذیرفته است. آقای ماهاری در مورد این مسئله بیان می‌کند که در نظام حقوقی مرتبط با این موضوع، از عبارت «بهره‌برداری منصفانه» استفاده شده است. بر اساس این مفهوم، قانون اجازه می‌دهد که یک کار خلاقانه بر اساس یک اثر هنری دارای حق چاپ تولید شود؛ اما اثر جدید باید آن قدر دگرگون شده باشد که عملاً با اثر اولیه متفاوت باشد. به این ترتیب اثر تغییر یافته جدید، جدا از اثر هنری اصلی در نظر گرفته می‌شود و مشمول نقض کپی‌رایت نمی‌شود (دنیای اقتصاد، ۱۴۰۲). به عبارت دیگر، اثر ساخته شده توسط هوش مصنوعی تنها می‌بایست الهام گرفته از اثر انسانی باشد. اما هنوز هم اختلافات بر سر این مسئله وجود دارد. برخی معتقدند که اثر تولید شده توسط هوش مصنوعی اساساً فاقد اصالت و وجهت است و پذیرش آن به عنوان یک اثر، پذیرفتنی نیست. عده‌ای دیگر بر این اعتقادند که اگر اثر ساخته شده با الهام از اثر دیگر باشد و کپی‌برداری کامل از آن اثر صورت نگرفته باشد، مقبول است. اما گروه سومی هم وجود دارند که معتقدند باید حق مالکیت اثر خلق شده توسط هوش مصنوعی را به کاربری داد که آن را از طریق کدنویسی‌های رایانه‌ای و دیگر روش‌ها خلق کرده است. همان‌طور که در پرسش از هوش مصنوعی Chat gpt، این هوش مصنوعی بیان می‌کند که من مالک محتوایی که تولید می‌کنم، نیستم؛ من یک مدل یادگیری ماشینی توسعه یافته

هستم که متعلق به شرکت هوش مصنوعی اوپن ای آی است و همچنین محتوای تولید شده توسط من، تابع مجوز و شرایط استفاده شرکت هوش مصنوعی اوپن ای آی است. همین طور در پرسش از هوش مصنوعی Copilot، این هوش مصنوعی شرکت مایکروسافت را به عنوان مالک محتوای ارائه شده عنوان می کند. دادن عنوان نویسنده یا مؤلف به «برنامه نویس»، در مقررات چند کشور مانند هنگ کنگ، هند، ایرلند، نیوزیلند و بریتانیا به اجرا درآمده است؛ قانون گذار انگلیسی در این بخش مقرر می دارد: «در مورد یک اثر ادبی، نمایشی، موسیقایی یا هنری که به وسیله رایانه تولید می شود، مؤلف به شخصی اطلاق می شود که مقدمات لازم برای خلق اثر توسط او انجام شده است» (فدوی و لعل علیزاده، ۱۴۰۳: ۹۶۳). حال ممکن است که این برنامه نویس یک شخص باشد و یا یک شرکت که به توسعه ابزار رایانه ای هوش مصنوعی اهتمام ورزیده است.

در ایران نیز، مطابق با بسیاری از کشورها و متأثر از تحولات شتابان در حوزه هوش مصنوعی، قانونی در زمینه هوش مصنوعی تدوین شده است که به عنوان «سند ملی هوش مصنوعی جمهوری اسلامی ایران» شناخته می شود. در رابطه با رعایت مالکیت معنوی مبتنی بر هوش مصنوعی در این سند از عبارت «اخلاق هوش مصنوعی» نام برده شده که عبارت است از مجموعه ای از اصول اخلاقی برای هدایت توسعه و استفاده مسئولانه و مبتنی بر ارزش های اسلامی از فناوری هوش مصنوعی که توسط متخصصان و سایر افراد در طراحی، تولید و بهره گیری از هوش مصنوعی رعایت شده و حقوق متقابل ایجاد می کند؛ همچنین نمونه هایی از مسائل اخلاقی هوش مصنوعی عبارت اند از: رعایت حریم خصوصی، رعایت حقوق فردی و اجتماعی، تأمین امنیت اجتماعی، انصاف، توضیح پذیری، شفافیت، عدم تبعیض و سوگیری، پاسخگویی، همسویی با ارزش ها و هنجارهای جامعه اسلامی، مسئولیت پذیری، اعتماد و عدم سوءاستفاده از فناوری. هدف اخلاق هوش مصنوعی بهینه سازی تأثیر سودمند هوش مصنوعی بر جامعه و زیست بشر و کاهش خطرات و پیامدهای ناخواسته استفاده از آن مبتنی بر ارزش ها و مبانی اعتقادی اسلام است. اما با وجود تصویب این سند، هنوز نحوه برخورد با هوش مصنوعی و مالکیت معنوی آن در کشور، مطابق اصول حقوقی موجود است.

به عنوان مثال آثار و اختراعات به دست آمده از خلاقیت های هوش مصنوعی، در ایران پذیرفته نیست، زیرا در نظام حقوقی اسلامی، کسی که مسئولیت می پذیرد، باید از عقل و بلوغ و اراده برخوردار باشد که هوش مصنوعی آنها را دارا نمی باشد یا حداقل به علت کلی بودن مفاهیم نامبرده، تشخیص آنها در مورد هوش مصنوعی امکان پذیر نیست؛ لذا هوش مصنوعی در این رابطه، مسئولیت پذیر نیست.

بنابراین مطابق آنچه بیان شد، اصول حقوقی مرتبط با هوش مصنوعی هنوز در جهان به پختگی و بلوغ کامل نرسیده و اختلافات در مورد ابعاد، زوایا، جامعه هدف و دیگر مسائل مربوط به آن باقی مانده و شاید با توجه به تحولات شتابان در این عرصه، بر حجم اختلافات در این عرصه نیز افزوده شود. اما به نظر می رسد که در کشورهایی که قانون جامعی در رابطه با این موضوع ندارند، حداقل نیاز به یک سری اصول حقوقی در رابطه با نحوه برخورد با هوش مصنوعی در حوزه مالکیت معنوی احساس می شود، زیرا نقض حقوق مالکیت معنوی و جرایم مرتبط با این حوزه نه تنها توسط افراد بلکه توسط دولت ها نیز می تواند مورد بهره برداری قرار گرفته و در سطحی کلان تر از افراد، منفعت ملی یک کشور را تحت تأثیر قرار دهد. اما ذکر این نکته ضروری است که تدوین قوانین و اصول حقوقی

مربوط به هوش مصنوعی محدود به قانون‌گذاران در عرصه داخلی نمی‌باشد و می‌بایست در عرصه جهانی نیز این مهم انجام شود؛ لذا در راستای توجه به آثار تولید شده توسط انسان و هوش مصنوعی و لزوم احترام به حقوق افراد، کشورهای عضو واپیو از این سازمان خواسته‌اند تا مجمعی به‌منظور مباحثه و تبادل نظر درباره هوش مصنوعی و سیاست‌های مالکیت فکری تشکیل دهد؛ بدین ترتیب سلسله جلساتی تحت عنوان «مذاکرات واپیو» تشکیل شده و تاکنون چند نشست مفصل در سازمان جهانی مالکیت فکری در مورد موضوعات مرتبط با هوش مصنوعی برگزار شده است. در یکی از آخرین نشست‌ها که به نظر نمی‌رسد به مباحث مربوط به هوش مصنوعی بی‌ارتباط باشد، کنفرانسی تحت عنوان «کنفرانس دیپلماتیک برای انعقاد و تصویب معاهده حقوق طراحی» در نوامبر ۲۰۲۴ در عربستان سعودی برگزار شده که طبق آنچه این سازمان بیان کرده، هدف این معاهده، ساده‌سازی سیستم جهانی برای حفاظت از طرح‌ها، آسان‌تر و سریع‌تر و مقرون‌به‌صرفه‌تر کردن تلاش طراحان برای محافظت از کار خود در بازارهای داخلی و همچنین خارج از کشور است. انتظار می‌رود با تدوین اصول حقوقی مرتبط با هوش مصنوعی و مالکیت معنوی، چالش‌های این حوزه در عرصه داخلی و بین‌المللی کم‌رنگ‌تر شود.

منابع

- اسدپور، فرشته، پهلوان‌زاده، عباس و خندانی، پدram. (۱۴۰۲). تاثیر تحولات حقوقی هوش مصنوعی در حوزه حقوقی مالکیت فکری. فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۵۸، ۱۴۷-۱۳۱.
- علیزاده، عبدالرضا، فولادی قلعه، کاظم و تدین سعدی، مهسا. (۱۴۰۲). چالش‌های حمایت از اختراع سامانه هوش مصنوعی. نشریه حقوق اسلامی، ۲۰(۷۹)، ۷۰-۵۱.
- فدوی، احمد و لعل علیزاده، محسن. (۱۴۰۳). مالکیت آفریده‌های هوش مصنوعی؛ مروری بر چالش‌های نوین حقوق مالکیت فکری در عصر فناوری. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۵(۴)، ۹۷۶-۹۴۹.
- موسی‌زاده، رضا. (۱۳۹۶). سازمان‌های بین‌المللی. تهران: بنیاد حقوقی میزان.
- اعلامیه جهانی حقوق بشر. (۲۰۱۹). قابل دسترس در <https://iran.un.org/fa> -۲۵۹۳۵
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/artificial-intelligence>
- چالش‌های حق مالکیت معنوی؛ چه کسی محتوای تولید شده توسط هوش مصنوعی است؟ (۲۰۲۳). قابل دسترس در <https://parsi.euronews.com/next/copyright-challeng-11/07/2023>
- سند ملی هوش مصنوعی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۳). قابل دسترس در <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1811432>
- مالکیت معنوی محتوای تولید شده توسط هوش مصنوعی متعلق به کیست؟ (۱۴۰۲). قابل دسترس در <https://donya-e-eqtasad.com/fa/tiny/news/3983972>